

socijalističke i nehumane rezultate. Tip društva koji se želi ostati je potpuno nezadržan, kao što su još nepopunjene razmjene materijalnih i duhovnih pomoći razvoju takvog tipa. Štampani dokumenti i materijalni manifesti razlika o »pravdom« čoveku su, međutim, samo izjavljivanje, ali ne i stvaranje istine.

Neophodno je, dakle, izgraditi jednu novu socijalističku doktrinu društva i društva koja bi bila doista humanistička, kritička prema dosadašnjem toku razvoja društva. Socijalistička doktrina mora biti u skladu s ljudskom prirodom i ljudskim potrebama, ali i s potrebama društva. Socijalistička doktrina mora biti u skladu s ljudskom prirodom i ljudskim potrebama, ali i s potrebama društva.

SVOJINA I VLAST U SOCIJALIZMU

Ne bi trebalo da bude sporno da se socijalističkom može nazvati samo ona zemlja u kojoj su izvršene bar sledeće dve radikalne promene: (a) ukidanje privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju i uvođenje tzv. društvene svojine, bar u najvećem ili najznačajnijem delu nacionalne privrede, i (b) promena u strukturi vlasti koja je sada u rukama radničke klase, odnosno njenog političkog predstavnika, komunističke partije. Ako ove dve suštinske promene nisu radikalno izvedene, može se govoriti o društvu koje se eventualno kreće prema socijalizmu, ali koje još nije socijalističko u punom smislu reči.

Sociološki posmatrano, dve navedene korenite promene, od kojih je prva više ekonomska a druga više politička, povlače za sobom, bilo kao uslov ili kao posledicu, niz vrlo značajnih društvenih procesa koji bitno menjaju strukturu savremenog društva u njegovom prelazu od kapitalizma ka socijalizmu. Ako se dovoljno sociološki ne uoče i ne analiziraju ovi procesi i njihova povezanost sa promenama u karakteru svojine i karakteru vlasti, može da se dobije površna, pa čak jednostrana i iskrivljena slika o stvarnim preobražajima u savremenom socijalističkom društvu. Ovde ćemo razmotriti jedan od tih procesa i njegovu vezu sa promenama u karakteru svojine i vlasti. Reč je o često naglašavanom ali nedovoljno sociološki analiziranom prelazu iz stanja klasičnog kapitalističkog društva u kome uglavnom ekonomika dominira nad politikom ka stanju u kome politika sve više prevlađuje nad privredom. Ovaj prelaz postaje vidan u današnjem periodu državnog kapitalizma i dostiže svoju kulminaciju u periodu tzv. državnog ili administrativnog socijalizma.

Socijalističke revolucije ne obavljaju se samo time što se jedan tip svojine zamenjuje drugim ili što jedna klasa dolazi na vlast umesto druge. Istovremeno, savremeno društvo doživljuje i druge duboke strukturne promene bez kojih ne bi bile moguće ni promene vlasti i svojine. Socijalizam nije novi istorijski tip društva samo po tome što bi u njemu radnička klasa imala dominantnu poziciju. On se izgrađuje upravo i time što se menja bitno odnos između ekonomike i politike. Umesto kapitalizma u kome još uvek dominira ekonomska struktura a politički sistem se uglavnom formira kao »nadgradnja« ili oruđe za konsolidaciju ekonom-

ske strukture, razvija se novo društvo u kome politička struktura postaje dominantna »baza« društva a privreda se izgrađuje uglavnom u skladu sa političkim principima i normama. Koliko je ova strukturna transformacija značajna, može se videti na primeru kategorija svojine i vlasti i njihovog međusobnog odnosa.

Ako se ekonomska i politička struktura obrazuju kao manje ili više koherentne i stabilne, relativno samostalne celine, možemo ih nazvati »sistemima«. Privredni i politički sistemi su vrlo složeni i međusobno tesno isprepleteni, tako da njihova sociološka analiza zahteva posebne i znatno duže studije. Ovde ćemo se ograničiti samo na ispitivanje mesta svojine u okviru ekonomskog sistema i njenog odnosa prema vlasti kao osnovnoj instituciji političkog sistema.

Svojina nad sredstvima za proizvodnju ima centralno mesto u svakom ekonomskom sistemu. Od toga koji tip svojine preovlađuje zavisi uglavnom karakter privrednih odnosa uopšte. Svojina se pri tom javlja kao pravo gotovo neograničenog raspolaganja određenim predmetima kao upotrebnim vrednostima.¹ Pravo svojine diferencira se u četiri vida, tj. sastoji se iz četiri osnovna prava kojim raspolaže vlasnik: (a) kao pravo upotrebe sredstava za rad, (b) pravo upravljanja procesom proizvodnje, (c) pravo prisvajanja viška rada (viška vrednosti) i (d) kao pravo otuđenja sredstava za rad, uključujući mogućnost njihovog uništenja.

U kapitalizmu, kapitalista raspolaže svim ovim pravima. Pravo upotrebe sredstava za rad, koje je uglavnom sam koristio dok je bio sitni proizvođač, on privremeno ustupa radniku putem ugovora ili usmenim sporazumom zasnivajući na tome sva ostala prava, a pre svega pravo prisvajanja viška rada koji je ostvario radnik. Drugo pravo upravljanja procesom proizvodnje kapitalista počinje sve više da ustupa u savremenom kapitalističkom društvu, tzv. profesionalnim ne-vlasnicima, direktorima, stručnim rukovodiocima, raznim »menadžerima«. Usled sve većeg razvoja tehnologije i podružtvljenja procesa proizvodnje, koja zahteva sve složeniju i efikasniju organizaciju i rukovođenje, kapitalista je sve manje sposoban da obavlja ulogu organizatora proizvodnje i zato je ustupa stručnim licima.² On zadržava uglavnom pravo prisvajanja viška vrednosti i pravo da otuđuje sredstva za rad. Ako bi i ova prava ustupio drugome, prestao bi da bude kapitalista. Istina, sa razvojem savremenog kapitalizma, naročito državnog kapitalizma, i ova njegova prava bivaju značajnije ograničavana. Država, koja sve više postaje prvorazredni ekonomski činilac, meša se u privredu i na taj način što putem progresivnog oporezivanja i drugim intervencijama sve više ograničava pravo kapitalista na prisvajanje viška vrednosti. Porezi na profit korporacija iznose u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama i do 50—60 posto, dok se maksimalne stope poreza na lični prihod, koji ubire država, penju i do

¹ U daljem izlaganju zadržaćemo se isključivo na analizi onog oblika svojine čiji predmet su sredstva za proizvodnju. Ovo je vrlo važno imati u vidu, jer se svojina nad sredstvima za proizvodnju i svojina nad drugim predmetima upotrebne vrednosti (u okviru lične ili društvene potrošnje) u mnogo čemu razlikuju i drugačije ponašaju, naročito u socijalističkom društvu.

² O porastu uloge menadžera i njihovom sukobu s vlasnicima akcija vidi Ernest Dale, *Ownership, Control and Management Responsibility*, in Lovell Hariss (ed.), *Selected Readings in Economics*, 1962, pp. 24-37.

90 posto.³ Pa ipak, iako u smanjenom obimu zbog povećanja progresivne poreze, kapitalista je zadržao u najvećoj mjeri svoje pravo prisvajanja viška vrednosti. Bez njega on bi prestao da bude ono što je po svom društveno-ekonomskom biću.

Ako sociološki analiziramo svojinu, naročito u njenom obliku kao vlasništvo nad sredstvima za rad, ona se javlja kao glavni oblik ekonomske moći. Društvena moć uopšte počiva na manje ili više institucionalizovanom sistemu nejednakih mogućnosti odlučivanja.⁴ Prema tome, ekonomska moć ispoljava se u datom ekonomskom sistemu kao nejednako učesće u donošenju značajnijih privrednih odluka, uključujući ovde i mogućnost stvarnog uticaja na donošenje ovih odluka od strane onih lica ili grupa koje nisu uvek »pravno« pozvane da odlučuju. Sociološka suština privatne svojine je, dakle, u tome što postojeći sistem ekonomskih odnosa sankcionira neravnopravno (nejednako) učesće različitih aktera u procesu proizvodnje. Onaj ko je vlasnik ovih sredstava ima »zakonsku« mogućnost da gotovo neograničeno odlučuje o tome ko će i kako upotrebiti njegova sredstva za rad, na koji način će se upravljati proizvodnjom, kako će se izvršiti raspodela viška rada i, najzad, on ima »legalnu« mogućnost da otuđivanjem sredstava za rad prenese sve ove kompetencije na drugo lice. A to su upravo četiri pomenuta prava iz kojih se sastoji pravo privatne svojine.

Prvobitno u kapitalizmu, a i danas u najvećoj mjeri, privatna svojina je takva društveno-ekonomska ustanova koja svojom funkcijom treba da obezbedi maksimalnu ekonomsku zainteresovanost i inicijativu vlasnika (i onih koji se nadaju da će to postati) da povećanjem ili poboljšanjem proizvodnje mogu povećati svoj profit. Kao pandan privatnoj svojini obrazuje se relativno slobodno tržište na kome nesmetano deluju zakon ponude i potražnje i drugi ekonomski zakoni. Budući da je osnovna komponenta kapitalističkog ekonomskog sistema, privatna svojina ima, dakle, tu ekonomsku funkciju da omogući što slobodnije delovanje ekonomskih zakona i neometanu cirkulaciju dobara i usluga na tržištu na osnovu ovih zakona. Zato se sa gledišta kapitalista i njegove privatne svojine svako mešanje vanekonomskih činilaca u privredu, a naročito države, javljalo kao »protivprirodno« i suprotno ne samo njegovim ličnim interesima nego i interesima privrede u celini. U tom smislu možemo reći da je privatna svojina bazična ustanova jednog društva u kome ekonomika očigledno dominira nad politikom, u kome je vlast kao politički oblik društvene moći podređena svojini kao osnovnom obliku ekonomske moći. Ekonomski principi i kriteriji još uvek preovlađuju u kapitalizmu nad političkim principima i merilima. Čak i rat se vodi ili se njemu pribegava kao sredstvu za rešavanje međunarodnih sporova, ako je ratna politika u skladu s ekonomskim interesima vladajućih kapitalističkih krugova.

Međutim, u toku evolucije kapitalizma odvijalo se, kao što smo vidjeli, progresivno ograničavanje privatne svojine, tj. smanjivanje ekonomske moći kapitalista kao pojedinca da sam odlučuje o najvažnijim pitanjima proizvodnje i raspodele proizvodnih dobara. Osnovna proti-

³ First National City Bank of New York, *Income Tax Rates: International Comparisons*, in Lowell Harris (ed.), *Selected Readings in Economics*, pp. 364-369.

vurečnost kapitalističkog društva između društvenog načina proizvodnje i privatnog prisvajanja na kojem se odlikuje i poučavajuća koja je viđala u celom društvu i *planske* podele rada u pojedinačnoj fabrici, ili kao klasni sukob između buržoazije i proletarijata. Ova protivrečnost se javljala još u jednom obliku koji je naročito značajan sa gledišta teme koju raspravljamo. S koncentracijom i naročito centralizacijom kapitala opadala je uglavnom *individualna* ekonomska moć kapitaliste kao pojedinca a nasuprot njoj rasla *udružena* ekonomska moć više kapitalista, povezanih monopolom, kartelom ili u nekom drugom obliku. Monopoli su bili prvi korak »socijalizacije« kapitala, ako se tako može reći, tj. prvi značajniji oblik grupnog ograničavanja privatne svojine individualnog kapitaliste u uslovima kapitalističkog društva. Ako je privatna svojina individualnog kapitaliste otvarala perspektive njegove slobodne inicijative i neometane, stihijne konkurencije na tržištu, privatna svojina kapitalista udruženih u monopole odgovarala je ne samo višem stepenu razvitka tehnologije i društvenog načina proizvodnje, nego istovremeno značila izvesno ograničavanje kako privatne inicijative kapitaliste tako i slobodnog (stihijnog) delovanja ekonomskih zakona na tržištu. Ekonomska moć zasnovana na privatnoj svojini individualnog kapitaliste pretvarala se se u ekonomsku moć kapitalista udruženih u monopole. Ali samim tim ovaj preobražaj značio je nametanje određenog ograničenja slobodnom (spontanom) delovanju ekonomskih zakona na tržištu, što se manifestovalo u nastojanju monopola da planiraju proizvodnju određene robe, njenu prodaju na tržištu i t. sl.

Na monopolitičkom stadijumu kapitalizma došlo je, dakle, do prvih pokušaja planiranja privrede i van granica jednog poduzeća, a time i do ograničavanja spontanog delovanja ekonomskih zakona. To je dovelo do svojevrsne napetosti u razvitku kapitalističke ekonomije, koju su više građanskih ekonomista iz prve polovine našeg stoleća analizirali kao suprotnost između »sile« i ekonomskih zakona.⁶ Jedan od njih je to formulisao sledećim rečima: »Važenje ekonomskih zakona je znatno ograničeno, ako ne i anulirano pojavom moći.«⁷ Neki pak ekonomisti su nastojali da prevaziđu obe krajnosti i izgrade novu sintezu između »ekonomije dirigovane iz jednog centra« i »ekonomije odnosa«, tj. takvog sistema privrede u kome postoji neometana disperzija ekonomske moći, oličena u mnoštvu samostalnih preduzetnika, na kojoj sintezi je insistirao npr. Bucken.⁸

Dalja etapa u porastu organizovane moći i još potpunijeg ograničavanja stihijnog delovanja ekonomskih zakona nastaje sa prelazom na dr-

⁶ Vidi na primer F. Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, Izabrana dela, Beograd, 1930, II tom, s. 132-149.

⁷ Vidi Boem-Bawerk, *Macht oder oekonomisches Gesetz?*, »Zeitschrift für Volkswirtschaft«, Bd. XXIII, s. 205-271.

⁸ O. Morgenstern, *The Limits of Economics*, 1937, p. 64.

⁹ W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 1930, s. 265, 387. O ovom kompleksnom problemu odnosa između ekonomske moći i slobodnog delovanja ekonomskih zakona vidi detaljnije kod Jean Lhomme, *Pouvoir et société économique*, Paris, 1966, pp. 78-101.

žavni kapitalizam. Time što je država počela da se u znatno većoj meri meša u privredni život, suzbijajući npr. ili bar ublažavajući pojavu periodičnih ekonomskih kriza i njihovih negativnih posledica, učinjen je značajan korak ne samo u povećanju ekonomske moći glavnih privrednih faktora zemlje, nego je *otvoren put ka podređivanju ekonomske moći i ekonomskih zakona političkoj vlasti, što je dostiglo svoju kulminaciju u periodu administrativnog socijalizma.*

Prema teorijskim predviđanjima klasika marksizma, socijalizam je trebalo da počne da se razvija u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. Da je tako bilo, nastavio bi se ovaj proces podređivanja robno-novčane privrede i ekonomskih zakona takvom političkom sistemu socijalističkog društva, u kome se ne bi više javljale stalne dileme, da li ići u pravcu liberalizacije tržišta i robno-novčanih odnosa uopšte ili prema planskoj organizaciji nacionalne privrede u celini. Ove dileme su nastale, međutim, pre svega zato što se socijalizam počeo izgrađivati u relativno zaostalim zemljama, koje nisu prošle još kroz sve faze razvijenog kapitalističkog društva. Prema tome, ako su klasici marksizma predviđali da će uvođenjem društvene svojine i planske proizvodnje u nacionalnim razmerama biti ukinuta robna proizvodnja u socijalizmu, ili bar ograničena na najmanju meru, oni nisu poglešili, jer su uvidali određenu zakonomernost u sužavanju ekonomske moći individualnog kapitaliste i istorijsku neophodnost da se u socijalizmu uvede opšte društveno planiranje, koje po svojoj logici znači ukidanje spontanog i nekontrolisanog delovanja ekonomskih zakona robno-novčane privrede. Slabost njihovog predviđanja se ispoljila, međutim, u činjenici što su se socijalističke revolucije odigrale najpre u ekonomski nerazvijenim kapitalističkim zemljama.*

Ali, uprkos toj poznatoj istorijskoj činjenici, socijalizam svuda gde se razvijao nije imao drugu alternativu nego da time što je uveo društvenu svojinu i planski sistem privređivanja ukine robno-novčanu privredu, odnosno u velikoj meri ograniči njeno funkcionisanje i delovanje odgovarajućih ekonomskih zakona. Negde je ovaj period trajao duže a negde kraće vremena, ali nigde nije mogao biti izbegnut. Maksimalno ograničavanje robno-novčane privrede bilo je isto toliko nužno koliko je bilo nužno uvođenje društvene svojine i metoda centralnog državnog (nacionalnog) planiranja. To su u stvari bile dve strane jednog istog procesa. Time je proces postepenog potčinjavanja ekonomije politici, koji je započeo u kapitalizmu, naročito u periodu državnog kapitalizma, doveden gotovo do kraja.

Šta je dominacija političke strukture nad ekonomikom značila i još uvek znači u socijalističkom društvu, o tome se ovde ne može detaljnije raspravljati. Navešćemo samo neke najvažnije momente ove strukturne transformacije i njene posledice na karakter i nastajanje tzv. društvene svojine i njenog odnosa prema političkoj vlasti. Pre svega ova transformacija

* O ovom pitanju vidi F. Engels, *Anti-Dühring*, Zagreb (bez godine), s. 298, i K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, Izabrana dela, Beograd, 1950, II tom, s. 13. - O problemu javljanja robno-novčane privrede u socijalizmu vidi bliže u *Politička ekonomija socijalizma*, »Rad«, Beograd, 1966, s. 259-300, 301-337 i 338-372.

macija značila je uvođenje određenih *političkih kriterija kao najvažnijih društvenih merila* za ocenu ne samo ekonomskih vrednosti i ciljeva nego i svih drugih značajnijih društvenih akcija. Kriterijum *ekonomske rentabilnosti* bio je uglavnom zamenjen merilom *političke celishodnosti*. Nove fabrike, na primer, nisu zidane često prvenstveno tamo i zato da bi bile ekonomski najrentabilnije nego zato da bi se uglavnom zadovoljio neki politički kriterij, da se na primer izide u susret željama i potrebama stanovništva u nekom nerazvijenom kraju da dobije »svoju« fabriku.

Tako su se počele graditi »političke fabrike«. Naravno, i njihov cilj je bio zadovoljenje određenih materijalnih potreba stanovništva, ali standardi za ocenjivanje toga koje potrebe treba zadovoljiti i na koji način bili su zasnovani na slobodnom delovanju ponude i potražnje i drugih ekonomskih zakona robno-novčane privrede. U tome je, danas, osnovna dilema razvitka većine socijalističkih zemalja, pa i Jugoslavije, tj. kojim merilima, političkim ili ekonomskim dati prednost u funkcionisanju i razvijanju nacionalnih ekonomija u ovim zemljama. Uvođenje tzv. privredne reforme u stvari znači odluku da se privreda izgrađuje pre svega na ekonomskim merilima rentabilnosti i uopšte ekonomske racionalnosti, čime se u mnogome napuštaju klasični politički kriteriji za stvaranje socijalističke privrede na principima jedinstvenog nacionalnog planiranja.

U kontekstu klasičnog socijalističkog planiranja, šta je u stvari značilo uvođenje društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju? Da li je time na mesto stare privatne uveden nov tip svojine ili je ova institucionalna promena značila pre svega ukidanje svojine uopšte kao društvene ustanove? O ovom problemu su data veoma različita, često oprečna mišljenja. Jedni autori zastupaju gledište, kao na primer Alojzije Finžgar, da društvena svojina u socijalizmu ostaje bitno pravna kategorija, iako više nije svojinsko pravo nego jedna vrsta »javnog vlasništva«. ¹⁰ Drugi pisci, pak, kao Jovan Đorđević i Radimir Lukić, insistiraju više na tome da društvena svojina znači bitno prevazilaženje pravnih kategorija i instrumenata, tako da se njena suština pravnim jezikom ne da do kraja adekvatno izraziti. ¹¹ U tom smislu je još odlučniji Lukić kad kaže da »na stvarima koje čine društvenu svojinu ne postoji nikakva svojina uopšte u smislu koji smo odredili (tj. kao apsolutno pravo raspolaganja),« tako da »pravo socijalističke svojine ne postoji u stvarnosti«. ¹²

Spor među pravnicima da li »društvena svojina« ostaje u socijalizmu kao bitno pravna ustanova ili ne, proizlazi ne samo iz njene objektivno »protivrečne« prirode nego velikim delom iz činjenice što se ovaj problem ne da do kraja razumeti, ako se ostane samo na pravnom terenu. Zato je u pravu, po našem mišljenju, Radimir Lukić, kad se zalaže za kompleksnije sociološko objašnjenje »društvene svojine« u socijalizmu. On je u pravu i svojim stavom da društvena svojina u ovom društvu nije skup određenih prava nego nadležnosti kojim raspoložu određeni

¹⁰ A. Finžgar, *Društvena svojina kao pravna kategorija*, Simpozijum o društvenoj svojini, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1965, s. 23 (iz Rezimea saopštenja).

¹¹ J. Đorđević, *O pojmu svojine i društvenoj svojini*, Simpozijum o društvenoj svojini, op. cit., s. 7.

¹² R. Lukić, *Društvena svojina i samoupravljanje*, Beograd, 1964, s. 47 i 50.

društveni faktori (državni ili samoupravni organi) u odnosu na sredstva za proizvodnju. Međutim, on nije dovoljno video dve činjenice: (a) da se raspoloživo u kapitalizmu, tj. procesa ograničavanja privatne svojine kapitalista kao individualnog subjekta: i (b) da je ovaj proces ukidanja klasične svojine nad sredstvima za proizvodnju neposredno i bitno omogućen time što je ekonomska struktura socijalističkog društva došla pod »vlast« njegovog političkog sistema.

Ako se ne shvate dovoljno i sociološki ne analiziraju ove dve odlučujuće činjenice, ceo problem društvene svojine u socijalizmu ostaje u »istorijskom vakuumu« i na terenu čisto pravno-logičkog ubeđivanja i nadmudrivanja. Jer, niti je ukidanje privatne i uvođenje tzv. društvene svojine *samo* »pravni izraz« volje i interesa radničke klase na vlasti, niti radnička klasa stvarno raspolaže sredstvima za proizvodnju u *punom* smislu reči. Još manje su ona objekt upravljanja *svih* članova društva. U stvari sva ona prava kojima je raspolagao kapitalista kao vlasnik prešla su u ruke političkih upravljača i privredne administracije, tako da je radnik stekao samo pravo da radi (da bude uposlen) i da dobije određeni deo materijalne naknade za uloženi rad prema određenim, više političkim nego ekonomskim merilima.

Drugačije nije ni moglo biti, jer su se u procesu konsolidacije i izgradnje socijalističkog društvenog sistema proizvodnja i raspodela materijalnih dobara nužno konstituisale kao predmet usmeravanja jedne više društveno-političke aktivnosti koja treba da vodi računa o »opštem dobru«, a ne prvenstveno kao izraz materijalne zainteresovanosti i neposredne koristi proizvođača i ostalih lica i grupa, koje učestvuju u procesu proizvodnje. Zato je princip socijalističkog takmičenja u radu zamenio raniji princip ekonomske konkurencije. Lična zainteresovanost da se što više zaradi zamenjena je društvenom pohvalom kao nagradom. Jednom rečju, ekonomija je podređena politici i svim onim društvenim vrednostima i normama koje je ova politika proglasila jedino ispravnim, socijalističkim, a koje su po pravilu suprotne klasičnim normama čisto ekonomske rentabilnosti i racionalnosti.

U takvom socijalnom kontekstu, »svojina« nad sredstvima za proizvodnju nije mogla biti više ničije svojinsko pravo nego samo *skup nadležnosti* kojim su raspolagali oni u čijim rukama je bila koncentrisana politička i ekonomska moć. Istina, ove nadležnosti i odgovornosti povlačile su za sobom i odgovarajuće pravo na dohodak i druga prava, bilo zakonska ili stečena drugojačijim putem, koja su normalno bila veća od prava neposrednih proizvođača, koji nisu raspolagali ovim nadležnostima. Prema tome, uspostavila se nužno određena ekonomska i socijalna diferencijacija između proizvođača i onih koji upravljaju proizvodnjom i društvom uopšte.¹³

¹³ O problemu društvene diferencijacije u socijalizmu i obrazovanju socijalističkih slojeva vidi moj rad *Jedan teorijsko-hipotetički okvir za proučavanje stratifikacione strukture socijalističkog društva*, »Sociologija«, 1966, br. 1-2. Tj. z. 1961. broj 2/3. Socijalističko društvo, Beograd, 1966, str. 11-12.

cijom (vlašću) pojedinaca ili grupa ljudi. Nije slučajno, na primer, što se ni u jednoj socijalističkoj zemlji nije mogao obrazovati savet potrošača kao trajna društvena ustanova. Ovaj savet bi trebalo da bude neka vrsta tela koje bi zastupalo interese većine, odnosno svih članova društva kao »vlasnika«, ili bar »suvlasnika« u odnosu na državni aparat ili radne kolektive, koji stvarno i jedino odlučuju o proizvodnji i raspodeli materijalnih dobara. Potrošač kao potrošač može da utiče u socijalizmu na proizvodnju jedino posredno, putem tržišta, a to je pravo imao i u kapitalizmu, ako ne i u većoj meri.

U prvom, administrativnom periodu socijalističkog razvoja društva, dakle, moguća je jedino *državna svojina* nad sredstvima za proizvodnju, apstrahujući naravno izvesne zaostale oblike privatne svojine (ako ih još ima), koji se tolerišu u ograničenom obimu. »Društvena svojina« je tada samo pravni i ideološki privid iza koga se kriju državni organi koji su stvarni »vlasnici« sredstava za rad. Naravno, kao što obično svaki privid izražava neki deo stvarnosti, makar i na iskrivljen način, tako i državna svojina u socijalizmu može i treba da izražava interese celog društva, ili bar većine njegovih članova. Upravljanje proizvodnjom i raspodelom materijalnih dobara može i treba da bude u opštem društvenom interesu, a ne samo u interesu političkih i privrednih upravljača. Ali jedno je pitanje da li je konkretna privredna politika i u širem društvenom interesu, a druga je stvar ko zaista raspolaze sredstvima za proizvodnju. Kao što se dešava da radni kolektiv, iako ima samostalna prava i njih zaista koristi, vodi politiku koja neki put nije ni u njegovom stvarnom interesu, tako je moguće da ne-samoupravni, državni organi vode privrednu politiku koja je u opštem, društvenom interesu. Mada je veća verovatnoća da se grupni interes ostvaruje u slučaju kada se poklapa subjekt koji odlučuje sa subjektom o čijem interesu treba voditi računa, to još ne znači da je realizacija šireg društvenog interesa u principu isključena kad ovog poklapanja nema.

U drugom, samoupravnom periodu socijalističkog razvitka, kakav se na primer ostvaruje danas u Jugoslaviji, stupa u dejstvo proces koji možda nije sasvim precizno nazvan »odumiranje države«. U njemu nužno dolazi do ograničavanja privrednih kompetencija državnih organa a time i do *ograničavanja državne svojine*. Umesto nje, ili tačnije, paralelno sa njom razvija se jedan oblik *nepotpune ili parcijalne kolektivne svojine*, tj. mogućnost grupnog posedovanja samo do određenog stepena. Sa povećanjem samoupravnih prava radnih kolektiva i njihovih radničkih saveta odvaja se postepeno *ekonomska moć* proizvođača od *političke moći* (vlasti) državnih upravljača. U onoj meri u kojoj je stvarno izvršeno ovo odvajanje, konstituiše se novi oblik *delimične svojine* koji uključuje sva četiri prava klasične svojine: pravo upotrebe sredstava za rad, pravo upravljanja procesom proizvodnje, pravo raspodele jednog dela viška vrednosti i u određenim slučajevima pravo otuđenja sredstava za rad.

Treba posebno naglasiti da u samoupravnoj fazi socijalističkog razvoja stalno koegzistiraju oba oblika socijalističke svojine. Utoliko su u pravu autori koji smatraju da je »društvena svojina« u drugoj fazi socijalističkog društva u stvari svojina »podeljena« na više nosilaca koji njome ras-

polazu.¹⁴ Ova podeljenost je nužna i konstantna. Veličine grupnog i državnog dela svojine, tj. obim kompetencija državnih i samoupravnih organa u oblasti proizvodnje i raspodele mogu stalno varirati u zavisnosti od stepena razvitka sredstava za proizvodnju i drugih činilaca, ali je teško zamisliti da će u budućem socijalističkom društvu iščeznuti »državna svojina«, tj. da će pravo raspolaganja sredstvima za rad i raspodelom biti potpuno preneto na radne kolektive. To bi značilo stvaranje komparativnog tipa svojine, koji je u mnogo čemu suprotan duhu socijalističkog razvoja društva. Teško je verovati da će se *socijalističko* društvo kao društvo nekad odreći svih svojih prava u oblasti proizvodnje i raspodele u korist pojedinačnih radnih kolektiva, bilo da ova njegova prava koriste »državni« ili neki drugi »predstavnički« organi«. Suština u mnogo čemu ostaje ista. Socijalistička zajednica kao zajednica ne može se lišiti jednog dela ovih »svojinskih« prava, ako želi da opstane ne samo kao socijalistička nego i kao zajednica uopšte.

U neposrednoj vezi sa razvojem socijalističkog samoupravljanja zbiva se jedan proces koji je vrlo značajan i interesantan sa gledišta teme o kojoj raspravljamo. Ako je za administrativni period socijalizma karakteristična gotovo potpuna dominacija politike nad ekonomikom, samoupravnom periodu je svojstveno postepeno oslobađanje privrede od tutorstva političkih organa. Radničko samoupravljanje ne može se ni razvijati a da se ne vrši stalna emancipacija neposrednih privrednih činilaca od političkih faktora. Ovaj proces, međutim, kada se sociološki posmatra, ne ostaje samo u sferi promena kompetencija i ovlašćenja pojedinih društvenih činilaca. To je u stvari čitav kompleks društvenih promena. Zato se s pravom sadašnja privredna reforma u Jugoslaviji naziva i *društvenom* reformom.

Teško je i nabrojati sve ekonomske i druge društvene promene koje su neposredno ili posredno povezane sa privrednom reformom. Ono što je za naše pitanje o kome raspravljamo najvažnije, to je činjenica da se ekonomika oslobađa od dominacije politike i političkih faktora. Namesto *političke celishodnosti* kao osnovni kriterijum za preduzimanje neke privredne akcije sve više se nameće princip *ekonomske rentabilnosti*. To ima dalekosežne društvene posledice. Socijalističko takmičenje kao metod stimuliranja gotovo se sasvim napušta. Umesto njega sve više se daje maha ekonomskoj konkurenciji i slobodnijem delovanju ekonomskih zakona na tržištu. Društveni interes se vidi sada uglavnom kao *dalji cilj*, koji se može postići tek ako se prethodno ostvari *sopstveni*, lični ili grupni interes, za razliku od ranijeg perioda kada se društveni interes namećao unapred kao *uslov* za ostvarivanje sopstvenog interesa.

Sa jačanjem samoupravnog sistema i osamostaljivanjem privrede menja se mesto i uloga svojine kao društvene ustanove. Ona ne samo da menja svoj karakter u onom smislu kao što je prethodno rečeno, nego dobija i u značaju. »Društvena svojina« nije više ono što je »ničije« ili što je samo daleka himera. Ona delimično postaje i ono što je »moje« kao člana određenog radnog kolektiva. »Društvena svojina« približava se proizvođaču i radnom čoveku uopšte u onoj meri u kojoj prestaje da

¹⁴ Vidi A. Gams, *Oblici svojine*, Simpozijum o društvenoj svojini, SANU, op. cit., s. 29

bude samo državna svojina. A time se bitno menja karakter privrednih i svih drugih društvenih odnosa. Dolazi do izvesnog, makar prividnog ili delimičnog »približavanja« društvenom sistemu u kapitalizmu u kome privreda ima dominantan položaj. Nije slučajno, na primer, što se kod nas sve više govori o »cirkulaciji kapitala« umesto o cirkulaciji novca i sredstava za rad. Istina, ovo »vraćanje« kapitalističkom tipu ekonomike je više prividno nego stvarno, jer se obavlja pod bitno novim društvenim uslovima. Ali ove »kapitalističke reminiscencije« pokazuju, ipak, da se radi o jednoj analogiji koja nije sasvim nebitna. Naime, reč je o tome da se sa razvitkom društvenog samoupravljanja ekonomija postepeno oslobađa od tutorstva politike i da se u tom procesu emancipacije robno-novčane privrede i odgovarajućih zakona tržišta javljaju ponovo neki metodi i principi privređivanja koji su, bar donekle, slični metodima i principima privređivanja u kapitalizmu. Time ne mislim da kažem da se izgrađuje neka vrsta »kapitalizma bez kapitalista« nego samo da izvesne strukturne sličnosti između kapitalizma i socijalizma samoupravnog perioda nastaju iz postepenog oslobađanja ekonomike od politike i političkih faktora, pa i iz procesa u kome privreda pokazuje sve više tendencije da ona dominira nad političkim i drugim društvenim standardima.

Socijalizam samoupravnog perioda ujedinjuje u sebi dve u mnogo čemu suprotne tendencije: težnju da se svako privredno poslovanje postavi isključivo na osnovu čisto ekonomske rentabilnosti i »računske racionalnosti« i, s druge strane, težnju da se izgrade širi, humaniji kriteriji koji se, očigledno, ne mogu svesti na princip »čiste dobiti«. Neophodna je, dakle, izgradnja takvih samoupravnih institucija i mehanizama, koji će podsticati motive materijalne zainteresovanosti pojedinaca i grupa, ali koji istovremeno u principu neće dozvoljavati da čisto ekonomska računica trajnije prevlada nad standardima socijalističke solidarnosti i humanizma. Pred ovim opštim zadatkom tek se upravo nalaze današnja socijalistička društva.

U kontekstu značajnih preobražaja koji se dešavaju danas u socijalističkim zemljama zbivaju se, dakle, bitne promene u karakteru svojine i političke vlasti, kao i u njihovom međusobnom odnosu. Neke od tih promena smo analizirali ili samo nagovestili. Posebno smo želeli da istaknemo širi sociološki okvir u kome se ove promene zbivaju. Njihova dalja i potpunija sociološka analiza omogućiće da bolje i dublje razumemo društveni smisao i suštinu privredne i društvene reforme, koja se danas ostvaruje u Jugoslaviji i nekim drugim socijalističkim zemljama u odgovarajućim, specifičnim oblicima.

SUMMARY

PROPERTY AND POWER IN SOCIALISM

Deep changes in the character of property and power in the course of constitution of socialist society cannot be finally understood unless some more important processes, which are closely connected with those changes, are analyzed. One of these processes is exchange of relations between economics and politics. While in capitalism still dominates economic structure and political system exists mainly as an additional part or implements for consolidation of economic structure, in socialism political structure becomes really »basis« of society and economics is developed mainly in accordance with political principles and norms. This transformation means the introduction of definite *political criterions as most important social measures* to appreciate not only economic values and aims but also of all other more important social decisions and actions. The criterion of *economic rentability* is substituted by *political purpose* as fundamental social standard. Instead of material interest for profit which is the main motive of work in class society, especially in capitalism, it is intention to introduce the principle of social acknowledgement for working successes in socialist competition.

In such a context of new social-economic relations there also changes essentially the character of property over the instruments of production and its relation towards political power. Being earlier mostly an economic institution, property becomes in the period of the state (administrative) socialism mainly political institution, while the function of political institutions of the state power spreads over all main spheres of social life, beginning from economy and going on to education and culture. In that period »social property« appears in fact as »*state property*«, because all classical rights of property, from managing to the distribution of the surplus of labour, concentrated exclusively in the hands of state organs and their representatives in enterprises (director and other managers).

Along with transition to the period of workers' and social selfgovernment it comes to the transformation of »social property« and its relation to political power. Some essential property rights have been partially and gradually transformed to the organs of workers' self-government in enterprises. Instead of unrestricted state property it has been developing a kind of *partial (uncomplete) group property* of working collective in that proportion as members of a collective really make decisions in management with production and about distribution of surplus. Speaking more precisely, in that period a special symbiosis of state and partial group property over the instruments of productions has been forming.

All those facts show that complete social property, in full meaning of the word, is not possible to realize in socialism over the instruments of production. Always a group of people is in question (state organs, self-governing organs, and the like) which *in fact* decide about the use of these instruments and adequate possession rights, at best »in the name« of society and interest of all its members. As well as bourgeois society has created illusion that juridical equality of all inhabitants before law means or enables their real social equality, in the same way also socialist society still lives in illusion that by introducing social property as *juridical* institution means at the same time *real* possibility for all the members of social community that they can *equally* decide about instruments for labour.

Along with the development of social self-government the economics and other spheres of social life become gradually free of the tutelage of politics. The criterions of economic profitableness become more independent and begin to act independently from principles of political purpose. Because of freer activity of the market and commodity-money relations also other social measures begin to change, like values and norms, so that economic reform changes into social reform. Therefore in the period of further construction of selfgoverning socialism problems appear how to harmonize, on one side, economic profitableness and »account rationality« which possess their logic of development, and, on the other side, the principle of socialist solidarity and humanism, whose source is in socialist revolution and its aspiration to preserve and develop its results in new social conditions.

(Translated by Slavko Paleček)